

§1. Основи правового статусу народних депутатів України

Згідно із Законом України «Про статус народного депутата України», народні депутати України є представниками Українського народу у Верховній Раді України і уповноважені ним протягом строку депутатських повноважень здійснювати повноваження, передбачені Конституцією та законами України.

Мандат (від лат. *mandatum* – повноваження, доручення) народного депутата України є *вільним*, що означає:

1) мандат є загальним всенародним, – хоча депутати і можуть обиратися по виборчих округах, вони представляють усю націю;

2) мандат є не імперативним, а факультативним – його здійснення вільне від примусу, депутат жорстоко не зв'язаний думкою своїх виборців;

3) мандат не підлягає відкликанню;

4) мандат при своєму здійсненні не потребує схвалення дій мандатарія (від. лат. *mandataire* – той, кого уповноважено, носій мандата) – презумпція відповідності волі депутатів волі народу не підлягає запереченню.

Правову основу діяльності народних депутатів України складають наступні нормативно-правові акти:

- Конституція України від 28 червня 1996 р.;
- Регламент Верховної Ради України від 27 липня 1994 р.;
- Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 18 жовтня 2001 р. № 2766-III;
- Закон України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 р. № 2790-XII (в ред. Закону від 22.03.2001 р. №2328-III);
- Постанова Верховної Ради України. «Про забезпечення діяльності народних депутатів України» від 26 липня 1994 р № 122/94-ВР (із змінами, внесеними Постановою Верховної Ради України від 20.04.2000 р. № 1679-III);
- Положення про помічника-консультанта народного депутата України, затверджене Постановою Верховної Ради України від 13 жовтня 1995 р. № 379/95-ВР (із змінами, внесеними згідно з Постановою Верховної Ради України № 575-XIV від 08.04.1999 р.);
- Положення про консультанта депутатської групи (фракції) Верховної Ради України, затверджене Постановою Верховної Ради України від 13 жовтня 1995 р. № 378/95-ВР;
- Положення про посвідчення народного депутата України і нагрудний знак «Народний депутат України», затверджене Постановою Верховної Ради України від 3 березня 1993 р. № 3038-XII;

– Положення про порядок надання народним депутатам України службових жилих приміщень і користування ними, затверджене Постановою Верховної Ради України від 11 липня 1995 р. № 286/95-ВР (із змінами, внесеними згідно з постановами Верховної Ради України № 83/96-ВР від 06.03.1996 р., № 215/98-ВР від 14.04.1998 р., № 729-XIV від 04.06.1999 р.).

Народні депутати України обираються громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування за змішаною (мажоритарно-пропорційною) системою строком на чотири роки.

Народним депутатом може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг віку 21 року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років. Не може бути обраний депутатом громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку.

Центральна виборча комісія реєструє осіб, обраних народними депутатами України, і відповідно до Закону України «Про вибори народних депутатів України» видає їм тимчасове посвідчення народного депутата України. Особа для її реєстрації народним депутатом України зобов'язана подати до Центральної виборчої комісії не пізніше як на 20-й день з дня офіційного оприлюднення результатів виборів документ про її звільнення з роботи (посади), несумісної з депутатським мандатом, та (або) копію зареєстрованої заяви про припинення дії іншого представницького мандата, поданої до відповідної ради.

Перед вступом на посаду народні депутати України складають перед Верховною Радою України присягу. Присягу зачитує найстарший за віком народний депутат України перед відкриттям першої сесії новообраної Верховної Ради України, після чого депутати скріплюють присягу своїми підписами під її текстом. Відмова скласти присягу має наслідком втрату депутатського мандата.

Повноваження народних депутатів України починаються з моменту складення присяги і припиняються в день відкриття першого засідання Верховної Ради України нового скликання. Після складання обраними народними депутатами України присяги Центральна виборча комісія не пізніше як на сьомий день видає їм депутатські посвідчення встановленого зразка.

Народні депутати України здійснюють свої повноваження на постійній основі. Народний депутат зобов'язаний протягом одного місяця після складання присяги залишити попереднє місце роботи і передати трудову книжку до Секретаріату Верховної Ради України.

Народний депутат не має права:

- бути членом Кабінету Міністрів України, керівником центрального органу виконавчої влади;
- мати інший представницький мандат чи одночасно бути на державній службі;
- обіймати посаду міського, сільського, селищного голови;
- займатися будь-якою, крім депутатської, оплачуваною роботою, за винятком викладацької, наукової та творчої діяльності, а також медичної практики у вільний від виконання обов'язків народного депутата час;
- залучатись як експерт органами досудового слідства, прокуратури, суду, а також займатись адвокатською діяльністю;
- входити до складу керівництва, правління чи ради підприємства, установи, організації, що має на меті одержання прибутку.

Народний депутат України зобов'язаний також дотримуватись інших вимог та обмежень, які встановлюються законодавством про боротьбу з корупцією. Зокрема, народним депутатам заборонено вчиняти діяння, визнані ст.1 Закону «Про корупцію» корупційними:

а) незаконно одержувати матеріальні блага, послуги, пільги або інші переваги, у тому числі приймати чи одержувати предмети (послуги) шляхом їх придбання за ціною (тарифом), яка є істотно нижчою від їх дійсної вартості;

б) одержувати кредити або позички, цінні папери, нерухомість або інше майно з використанням при цьому пільг чи переваг, не передбачених чинним законодавством.

Вчинення корупційних діянь народним депутатом України тягне за собою адміністративну відповідальність у вигляді штрафу від 25 до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і дострокове припинення депутатських повноважень. Таким особам забороняється балотуватися у депутати або на виборні посади в державні органи протягом 5 років з дня припинення депутатських повноважень. Питання про кримінальну, цивільно-правову та матеріальну відповідальність за корупційні діяння та правопорушення, пов'язані з корупцією, вирішуються відповідно до вимог чинного законодавства.

В разі відкриття валютного рахунку в іноземному банку народний депутат України зобов'язаний у 10-денний строк письмово повідомити про це податкову службу із зазначенням номера рахунку і місцезнаходження іноземного банку. Відомості про доходи, цінні папери, нерухоме та цінне рухоме майно і вклади в банках народних депутатів та членів їх сімей підлягають щорічній публікації в офіційному виданні Верховної Ради України – газеті «Голос України».

При виконанні своїх функцій і повноважень народні депутати України мають керуватися Конституцією України, законами України, а також загальновизнаними нормами моралі.

Державно-правова доктрина України сприйняла загальновизнаний у країнах західної демократії принцип «вільного депутатського мандата», тобто невизнання будь-якої юридичної залежності депутата від виборців, які його обрали. Принцип вільного депутатського мандату прямо не закріплюється в Конституції України, але впливає із загального принципу парламентаризму, який отримав визнання у ст.75 Основного Закону. Крім того, Конституція не передбачає таких складових імперативного мандата, як накази виборців та відкликання виборцями.

В юридичній літературі цілком обґрунтовано зазначається, що вільний мандат не означає повну свободу дій парламентарія, оскільки він «залежить від настанов партійного керівництва у фракції, пов'язаний бажанням знову балотуватись на наступних виборах до парламенту у своєму виборчому окрузі» [1]. Однак юридично його право голосувати при вирішенні того чи іншого питання нічим не обмежене, крім Конституції, законів і власної совісті.

Повноваження народних депутатів припиняються одночасно з припиненням повноважень Верховної Ради України. Дострокове припинення повноважень народних депутатів можливе за рішенням Верховної Ради України або на підставі рішення суду.

За рішенням Верховної Ради України, повноваження народного депутата припиняються достроково:

- за особистою заявою народного депутата про складення ним депутатських повноважень;
- у разі набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо нього;
- у разі визнання народного депутата судом недієздатним або безвісно відсутнім;
- у разі припинення його громадянства України або виїзду на постійне проживання за межі України;
- у разі смерті народного депутата.

Рішення про дострокове припинення повноважень народного депутата з названих підстав приймається у 10-денний строк за поданням комітету, до компетенції якого

входять питання депутатської етики, більшістю від конституційного складу Верховної Ради України.

У разі невиконання вимоги щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності повноваження народного депутата України припиняються достроково на підставі рішення суду за поданням Голови Верховної Ради України, яке він надсилає у 10-денний строк з моменту одержання висновку комітету, до компетенції якого входять питання депутатської етики.

§2. Організація роботи народного депутата у Верховній Раді України

Діяльність народного депутата у Верховній Раді України включає в себе:

- участь у засіданнях Верховної Ради України,
- участь у засіданнях комітетів, комісій, підкомісій і робочих груп,
- виконання доручень Верховної Ради України та її органів,
- роботу над законопроектами, документами Верховної Ради,

– виконання інших депутатських повноважень у складі фракцій або індивідуально.

Робота народного депутата України у Верховній Раді України здійснюється згідно з планом роботи сесії парламенту. Депутат може брати участь у засіданнях парламентських комітетів, підкомісій та робочих груп, виконувати доручення Верховної Ради України та її органів (за винятком виконання невідкладних доручень), працювати над законопроектами лише у період між засіданнями Верховної Ради. Робочі дні поза сесійним часом і часом відпустки депутати використовують на свій розсуд для підвищення своєї кваліфікації, обміну досвідом, роботи у виборчому окрузі та іншої діяльності, пов'язаної з виконанням депутатських повноважень.

Участь у засіданнях Верховної Ради України та її органів, виконання доручень Верховної Ради та її органів є підставою для відкладення депутатом усіх інших службових справ. Депутат зобов'язаний зареєструватися і бути присутнім на засіданнях Верховної Ради України та її органів, до яких його обрано. Депутат не має права не брати участь у голосуванні, в тому числі й таємному, за винятком випадку, коли Верховна Рада прийме окреме рішення щодо нього персонально, та інших випадків, передбачених законодавством.

Депутат забезпечується персональним місцем у залі засідань Верховної Ради України. Депутат зобов'язаний зареєструватися і бути присутнім на засіданні Верховної Ради й органів, до складу яких він обраний.

Відсутність народного депутата на засіданнях Верховної Ради України та її органів допускається тільки з поважних причин. Поважними причинами визнаються: виконання доручень Верховної Ради або її органів; тимчасове відсторонення від роботи у зв'язку з хворобою чи доглядом за дитиною; одруження, траур, документально підтверджені транспортні перешкоди. У кожному випадку Верховна Рада України вирішує питання про визнання причин відсутності поважною після розгляду висновку Комітету з питань Регламенту та депутатської етики.

Депутат, що не міг взяти участь у засіданнях, повинен письмово повідомити Голову Верховної Ради України через Секретаріат Верховної Ради. За дні відсутності без поважних причин депутату не виплачується заробітна плата. Після закінчення сесії Верховної Ради за поданням Секретаріату Верховної Ради в газеті «Голос України» мають друкуватися відомості про відсутність депутатів без поважних причин (що на

практиці не виконується).

Дані про відсутність депутатів на засіданнях Верховної Ради та її органів без поважних та з невідомих причин щомісячно передаються Секретаріатом Верховної Ради до Комітету з питань Регламенту та депутатської етики. На вимогу цього комітету депутат зобов'язаний дати пояснення причини своєї відсутності. Пропущені депутатом засідання Верховної Ради чи її органів, щодо яких немає відповідного рішення Верховної Ради, вважаються пропущеними депутатом без поважних причин.

Регламент Верховної Ради України містить норму, згідно з якою, у випадку відсутності депутата без поважних причин більш ніж на 20 засіданнях протягом календарного року, Комітет з питань Регламенту та депутатської етики подає до Верховної Ради України пропозицію про порушення Верховною Радою питання перед виборцями відповідного округу про його відкликання. Однак Конституція України 1996 р. не містить відкликання в якості однієї з підстав дострокового припинення повноважень народних депутатів, що унеможлиблює відкликання як таке.

У своїй діяльності народний депутат повинен дотримуватися загально визнаних норм моралі; завжди зберігати власну гідність, поважати честь і гідність інших народних депутатів, службових та посадових осіб і громадян; утримуватись від дій, заяв та вчинків, що компрометують його самого, виборців, Верховну Раду України, державу.

На засіданнях Верховної Ради народний депутат не повинен порушувати дисципліну, заважати проведенню засідання, використовувати образливі або лайливі висловлювання, закликати до незаконних дій. Головуючий на засіданні має право попередити про неприпустимість таких дій, припинити його виступ або позбавити його права виступу.

Якщо народний депутат своєю поведінкою заважає проведенню засідання, головуєчий попереджає його персонально. Після повторного попередження головуєчий за згодою більшості депутатів може запропонувати народному депутату залишити сесійний зал до кінця засідання. Якщо народний депутат відмовляється залишити зал, головуєчий припиняє засідання до виконання його вимоги. У цьому випадку Верховна Рада України може прийняти рішення про позбавлення депутата права брати участь у пленарних засіданнях (до 5) і це рішення публікується в газеті «Голос України».

Якщо під час засідання Верховної Ради депутат вчинить дії, що містять ознаки злочину, головуючий закриває засідання і звертається до Генерального прокурора з пропозицією вжити необхідних заходів.

Народний депутат є членом Верховної Ради і має усі права, що забезпечують його участь у діяльності парламенту. Він несе відповідальність перед Верховною Радою, виконує її доручення і доручення її органів.

Депутат має право ухвального голосу щодо всіх питань, що розглядаються на засіданнях Верховної Ради та її органів, до складу яких його обрано. Кожен депутат має один голос. Якщо депутат не є членом якогось органу Верховної Ради, він може взяти участь у його роботі з правом дорадчого голосу.

Народний депутат *має право*:

- обирати і бути обраним на посади Голови Верховної Ради України, Першого заступника і заступника Голови Верховної Ради України;
- обирати і бути обраним до органів Верховної Ради України;
- пропонувати питання для розгляду Верховною Радою України або її органами;
- законодавчої ініціативи (яке реалізується у формі внесення до Верховної Ради України законопроекту, проекту постанови чи іншої законодавчої пропозиції);
- звертатися із депутатськими запитами, вимагати відповіді на них;

- брати участь у дебатах, ставити запитання доповідачам, головному на засіданні;
- виступати з обґрунтуванням своїх пропозицій і з мотивів голосування;
- висловлювати свою думку щодо кожного питання, яке розглядається на засіданні;
- висловлювати думку щодо кандидатів, які обираються чи призначаються на посади, звільняються з посад Верховною Радою України, а також щодо яких Верховна Рада України надає згоду на призначення і звільнення з посад;
- порушувати питання про заміну головного на пленарному засіданні Верховної Ради України;
- порушувати питання про довіру складу органів, утворених Верховною Радою України, а також посадовим особам, яких обрано, призначено на посади або щодо призначення на посади яких Верховною Радою України надано згоду у випадках, передбачених Конституцією України;
- порушувати питання про перевірку діяльності підприємств, установ, організацій, розміщених на території України, щодо яких є дані про порушення ними законодавства України, про створення з цією метою тимчасових слідчих комісій;
- передавати для внесення до протоколу і стенографічного бюлетеня засідання текст свого виступу, окремої думки, заяви, пропозиції і зауваження з питань, що розглядаються Верховною Радою України;
- об'єднуватися в депутатські фракції та групи.

Обов'язки народного депутата у Верховній Раді України:

- дбати про благо України і добробут Українського народу, захищати інтереси виборців та держави;
- додержуватися вимог Конституції України, Закону “Про статус народного депутата України”, закону про регламент Верховної Ради України та інших законів України, додержуватися присяги народного депутата України;
- бути присутнім та особисто брати участь у засіданнях Верховної Ради України та її органів, до складу яких його обрано;
- особисто брати участь у голосуванні з питань, що розглядаються Верховною Радою України та її органами;
- виконувати доручення Верховної Ради України, відповідного комітету, депутатської фракції (групи), тимчасової спеціальної або тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України, до складу яких його обрано;
- інформувати Верховну Раду України та її органи, до складу яких його обрано, про виконання доручень Верховної Ради України та її органів;
- додержуватись вимог трудової дисципліни та норм депутатської етики;
- завчасно повідомляти про неможливість бути присутнім на засіданні Верховної Ради України чи її органів керівників цих органів;
- використовувати депутатські бланки лише для офіційних запитів, звернень та листів,

які підписуються ним власноручно;

– при оформленні на роботу у Верховну Раду України, а потім щорічно протягом здійснення своїх повноважень, але не пізніше 1 березня року наступного за звітним фінансовим роком подавати до органів податкової служби України відомості про доходи та зобов'язання фінансового характеру, в тому числі і за кордоном, щодо себе і членів своєї сім'ї (дружина, чоловік, батьки, повнолітні діти), а також відомості про належні йому та членам його сім'ї нерухоме та цінне рухоме майно, вклади у банках і цінні папери.

Як член депутатської фракції (групи), народний депутат України зобов'язаний додержуватись вимог Положення про депутатську фракцію (групу), а також виконувати функції, закріплені Положенням про депутатську фракцію (групу), і представляти інтереси депутатської фракції (групи) у комітеті, тимчасовій спеціальній або тимчасовій слідчій комісії, до складу яких його обрано.

У випадку невиконання депутатом своїх обов'язків, порушення ним установленого порядку роботи питання про поведінку народного депутата може бути розглянуто Верховною Радою України.

Народний депутат України при виконанні своїх повноважень потребує допомоги фахівців. Державні органи, посадові особи державних підприємств, установ та організацій зобов'язані на вимогу депутатів забезпечити його консультаціями фахівців з питань, пов'язаних з депутатською діяльністю. Депутат має право на безоплатну допомогу з правових питань, що виникають у його депутатській діяльності, з боку апарату Верховної Ради України, виконавчих комітетів органів місцевого самоврядування, місцевих державних адміністрацій, посадових осіб державних підприємств, організацій, наукових, навчальних, юридичних установ і правоохоронних органів.

Постійну допомогу народному депутату надають помічники-консультанти, яких він може мати до п'ятнадцяти осіб. Їх правовий статус визначається ст.34 Закону "Про статус народного депутата України" та Положенням про помічника-консультанта народного депутата України, затвердженим Постановою Верховної Ради України 13 жовтня 1995 р. № 379/95-ВР (із змінами, внесеними згідно з Постановою Верховної Ради України № 575-XIV від 08.04.1999 р.).

Помічником-консультантом народного депутата може бути лише громадянин України, що має середню спеціальну чи вищу освіту і вільно володіє державною мовою.

Помічники-консультанти народного депутата працюють за строковим трудовим договором на постійній основі чи за сумісництвом або на громадських засадах. Вони перебувають у штаті державних підприємств, установ, організацій або за заявою народного депутата прикріплюються для кадрового та фінансового обслуговування до виконавчого комітету відповідного органу місцевого самоврядування, а у містах Києві та Севастополі до секретаріатів міських рад. Помічники-консультанти, які працюють у місті Києві (але не більше 2 осіб), прикріплюються для кадрового та фінансового обслуговування до Апарату Верховної Ради України. На чотирьох помічників-консультантів народного депутата України поширюється дія Закону України «Про державну службу», їм присвоюється не вище ніж сьомий ранг державного службовця четвертої категорії.

Народний депутат України самостійно визначає кількість помічників-консультантів, які працюють за строковим трудовим договором на постійній основі, за сумісництвом і на громадських засадах у межах загального фонду, який встановлюється йому для оплати праці помічників-консультантів постановою парламенту. Згідно з Постановою Верховної Ради України від 26.07.1994 р. «Про забезпечення діяльності народних депутатів України» (із змінами, внесеними Постановою Верховної Ради від 20.04.2000 р.), кошти на утримання помічників-консультантів незалежно від їх кількості для кожного з народних депутатів виділяються у межах двох місячних фондів оплати праці члена комітету Верховної Ради України без врахування премії (25%).

Народний депутат самостійно здійснює підбір помічників-консультантів, розподіляє обов'язки між ними та здійснює особисто розподіл місячного фонду заробітної плати помічників-консультантів.

Помічник-консультант народного депутата України, який працює за строковим трудовим договором, має такі права у Верховній Раді України:

– входити і перебувати у приміщеннях Верховної Ради України за пред'явленням посвідчення помічника-консультанта;

– бути присутнім на пленарних засіданнях Верховної Ради України, засіданнях постійних та тимчасових комісій Верховної Ради України, в яких працює народний депутат України, або засіданнях, на яких розглядаються питання, у підготовці яких він брав участь;

– безплатно користуватися в порядку, встановленому законодавством України, інформаційними базами даних та телекомунікаційними мережами Верховної Ради України, Адміністрації Президента України, органів державної виконавчої влади, місцевого самоврядування;

– на забезпечення актами, прийнятими Верховною Радою України, а також інформаційними й довідковими матеріалами, що офіційно розповсюджуються Верховною Радою України, Адміністрацією Президента України, а також органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, діяльність яких поширюється на виборчий округ, від якого обрано народного депутата України;

Помічник-консультант народного депутата України зобов'язаний:

– за дорученням народного депутата України вивчати питання, що входять до його компетенції, готувати по них необхідні матеріали, подавати народному депутату України допомогу в здійсненні ним контролю за виконанням прийнятих рішень;

– виконувати доручення народного депутата України у взаємовідносинах з виборцями, а також з органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами та організаціями;

– сприяти народному депутату України у налагодженні зв'язків з органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами та організаціями у вирішенні питань, що стосуються інтересів виборців;

– допомагати народному депутату України під час особистого прийому виборців у розгляді звернень громадян, вирішенні порушених ними питань;

– допомагати народному депутату України в організації проведення звітів і зустрічей з виборцями, трудовими колективами, об'єднаннями громадян, узагальнювати висловлені на них пропозиції і зауваження, сприяти реалізації розроблених на їх виконання заходів;

– брати участь в організації вивчення громадської думки, потреб і запитів виборців, вносити пропозиції щодо шляхів їх вирішення;

– вести діловодство, забезпечувати зберігання документів, які надходять на ім'я народного депутата України, контролювати своєчасне надходження відповідей на депутатські звернення;

– подавати народному депутату України організаційно-технічну та іншу допомогу при здійсненні ним депутатських повноважень;

– під час виконання своїх обов'язків помічник-консультант народного депутата України не повинен допускати дій, що можуть завдати шкоди діяльності народного депутата України.

§3. Організація роботи народного депутата у виборчому окрузі

Належне виконання депутатських повноважень з необхідністю вимагає підтримання постійного міцного зв'язку депутата з виборцями. Для цього законодавство передбачає широке коло прав депутата у виборчому окрузі. Як слушно зазначається у новітній державознавчій літературі, після введення мажоритарно-пропорційної системи виборів народних депутатів цю групу прав доцільно називати «права депутата, що забезпечують його діяльність серед виборців» [2]. У Законі «Про статус народного депутата України» (в редакції Закону від 22 березня 2001 р.) ці права названі «правами народного депутата України у взаємовідносинах із органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, об'єднаннями громадян України та іноземних держав». [3] Серед таких прав слід відзначити наступні:

- безперешкодно відвідувати будь-які державні органи й органи об'єднань громадян, підприємства, установи, організації з питань своєї депутатської діяльності;
- проводити зустрічі з виборцями, трудовими колективами, об'єднаннями громадян;
- із правом дорадчого голосу брати участь у роботі сесій місцевих рад та засіданнях їх органів;
- одержувати повну інформацію з питань, пов'язаних із виконанням депутатських повноважень від будь-яких державних органів, посадових осіб, підприємств, організацій;
- на невідкладний прийом керівниками та іншими посадовими особами державних органів, підприємств, організацій з питань депутатської діяльності.

При пред'явленні депутатського посвідчення народні депутати користуються правом безперешкодного доступу на підприємства, організації, що знаходяться на території України незалежно від їхньої підпорядкованості, форми власності, режиму таємності.

Народний депутат як представник державної влади у випадку порушення прав та інтересів людини і громадянина, що охороняються законом, та інших порушень законності

має право на місці вимагати негайного припинення порушення або звернутися з цією вимогою до відповідних органів і посадових осіб. Посадові особи державних органів, адміністрація підприємств, працівники міліції, до яких звернена така вимога, зобов'язані негайно вжити заходів для усунення порушення, а за необхідності – притягнути винних до відповідальності з наступним інформуванням про це народного депутата. У разі невжиття заходів щодо усунення порушення посадові особи несуть дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність у встановленому законом порядку.

Поряд з правами, Закон «Про статус народного депутата України» передбачає низку обов'язків парламентарів у виборчому окрузі:

- підтримувати зв'язок з виборцями, регулярно інформувати їх про роботу Верховної Ради України та її органів, про реалізацію своєї передвиборної програми;
- вивчати громадську думку, потреби і запити населення, у разі потреби інформувати про них Верховну Раду України;
- здійснювати регулярний прийом виборців.

Народний депутат розглядає отримані ним заяви, пропозиції і скарги громадян, вживає необхідних заходів для їх законного й обґрунтованого вирішення. За результатами розгляду скарг народні депутати можуть подати депутатське звернення. У разі потреби народний депутат може залучати до розгляду заяв, скарг і до прийому громадян посадових осіб державних органів, підприємств, установ, що знаходяться на території виборчого округу.

Депутат не рідше одного разу на рік звітує перед виборцями про свою діяльність і йому забезпечується належні умови для проведення зустрічей із виборцями. Виконкоми місцевих рад або державні адміністрації виділяють приміщення і повідомляють громадян про час і місце зустрічі.

Постійну допомогу народному депутату надають помічники-консультанти.

Помічник-консультант народного депутата України користується окремим службовим приміщенням, обладнаним необхідними меблями, телефоном і оргтехнікою, що надається органами місцевого самоврядування народному депутату України в його виборчому окрузі. Канцелярські, поштові, телеграфні витрати помічника-консультанта народного депутата України, пов'язані з виконанням покладених на нього обов'язків, оплачуються безпосередньо народним депутатом України за рахунок коштів, передбачених на покриття його витрат, пов'язаних з депутатською діяльністю.

Помічник-консультант народного депутата України у виборчому окрузі має такі повноваження:

– одержувати за запитом безплатно в органах державної виконавчої влади, органах місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах і організаціях необхідні народному депутату для здійснення його депутатських повноважень документи, інформаційні та довідкові матеріали, проїзні квитки;

– одержувати надіслану на ім'я народного депутата України пошту і телеграфну кореспонденцію, відправляти її від його імені;

– на першочерговий прийом керівниками та іншими посадовими особами органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій з питань діяльності народного депутата України;

– брати участь у роботі органів місцевого самоврядування та їх виконавчих органів, дія яких поширюється на виборчий округ, від якого обрано народного депутата України, у зборах трудових колективів, об'єднань громадян, громадян за місцем проживання та військовослужбовців у військових частинах, а також в інших заходах, що стосуються інтересів виборців округу;

– оголошувати на засіданнях органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування або подавати у письмовій формі підготовлені народним депутатом України для цієї мети пропозиції, звернення, заяви та інші документи;

– за письмовим зверненням народного депутата України користуватися копіювально-розмножувальною та обчислювальною технікою органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ, організацій, розташованих на території виборчого округу, від якого обрано народного депутата України;

– на позачергове придбання проїзних документів і позачергове поселення в готелях незалежно від їх відомчої підпорядкованості за пред'явленням посвідчення помічника-консультанта та посвідчення про відрядження.

Рішенням Конституційного Суду України від 10 травня 2000 р. №8-рп/2000 у справі №1-1/2000 (справа про статус народного депутата України) визнані неконституційними положення ч.2 ст.24, ч.2 ст.18, ч.1 ст.30 Закону «Про статус народного депутата України», що закріплювали право парламентарів здійснювати контроль за розглядом звернень громадян в державних органах, органах об'єднань громадян, на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форм власності; право перевіряти відомості про порушення закону, прав та інтересів громадян і організацій, що охороняються законом; право переважного доступу до засобів масової інформації. Конституційний Суд обґрунтував свою позицію відсутністю в Конституції вказівки на такі права народних депутатів.

§4. Депутатські запити і звернення

Серед передбачених законодавством інструментів парламентського контролю за діяльністю органів публічної влади, підприємств, установ і організацій провідне місце посідають депутатські запити і звернення.

Депутатське звернення – це викладена у письмовій формі пропозиція народного депутата, звернення до посадових осіб державних органів, керівників підприємств, установ, організацій здійснити певні дії, дати офіційне роз'яснення або викласти свою позицію з питань, віднесених до їхньої компетенції.

Депутат має право депутатського звернення до посадових осіб усіх державних органів і органів об'єднань громадян, керівників підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності й підпорядкованості з питань, пов'язаних із депутатською діяльністю. Своє звернення депутат безпосередньо надсилає посадовим особам або поштою. Воно є обов'язковим для розгляду протягом не більш як 10 днів з моменту отримання. Якщо з об'єктивних причин воно не може бути розглянуте в цей термін, депутату надсилається офіційний лист, у якому викладаються мотиви продовження терміну розгляду. Максимальний час розгляду звернення не може бути більшим 30 днів з моменту його одержання. Народний депутат, який направив звернення, може бути присутнім при його розгляді, про що він повідомляє адресата свого звернення.

Якщо депутат не задоволений відповіддю на звернення і якщо на його думку посадова особа ухиляється від вирішення питання, що міститься у зверненні, він має право внести депутатський запит.

Депутатський запит – це вимога народного депутата, народних депутатів чи комітету Верховної Ради України, заявлена на сесії Верховної Ради до Президента України, до органів Верховної Ради України, до Кабінету Міністрів України, до керівників інших органів публічної влади, а також до керівників підприємств, установ і організацій, розташованих на території України, незалежно від їх підпорядкування і форм власності, дати офіційну відповідь з питань, віднесених до їх компетенції.

Конституційний Суд України у своїх рішеннях від 19 травня 1999 р. № 4-рп/99 у справі №1-12/99 (справа про статус народних депутатів) та від 11 квітня 2000 р. №4-рп/2000 у справі №1-19/2000 (справа про запити народних депутатів України до прокуратури) дав офіційне тлумачення положень ст.86 Конституції України, а також ч.1 ст.12, ч.1,2 ст.19 Закону «Про статус народного депутата України». Цим рішенням встановлено низку обмежень щодо реалізації народними депутатами свого права на депутатський запит і звернення:

1. Народний депутат не має права звертатися з вимогами чи пропозиціями до судів, до

голів судів та до суддів стосовно конкретних судових справ.

2. Вимога чи пропозиція народного депутата України до керівників органів Служби безпеки України не може бути дорученням щодо перевірки будь-якої інформації про окремих громадян. За відсутності у вимозі чи пропозиції народного депутата достатньої інформації про злочин така вимога чи пропозиція не може бути підставою для прийняття рішення про проведення оперативно-розшукових заходів. У разі надходження до органів Служби безпеки вимоги чи пропозиції народного депутата України, пов'язаної з необхідністю проведення оперативно-розшукових заходів, керівники цих органів мають діяти з дотриманням вимог, передбачених Законом України «Про Службу безпеки України» і Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність».

3. Народний депутат не має права звертатися до органів прокуратури і прокурорів з вимогами, пропозиціями чи вказівками у конкретних справах з питань підтримання державного обвинувачення в суді, представництва інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом, нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання і досудове слідство, нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, а також до слідчих прокуратури з питань досудового слідства у конкретних кримінальних справах. У разі надходження до органів прокуратури, прокурорів, слідчих прокуратури пропозицій, вказівок і вимог народних депутатів у конкретних справах із вищевказаних питань прокурори і слідчі прокуратури мають діяти з дотриманням вимог, передбачених Кримінально-процесуальним кодексом, Цивільним процесуальним кодексом, Арбітражним процесуальним кодексом України та Законом України «Про прокуратуру».

Верховна Рада України приймає рішення про доцільність направлення депутатського запиту, яке повинно бути підтримане не менш як 1/5 народних депутатів. Рішення про направлення запиту до Президента України потребує підтримки не менш як 1/3 від конституційного складу парламенту.

Запит подається в письмовій формі Голові Верховної Ради України, який оголошує його на засіданні Верховної Ради і після прийняття рішення передає до Секретаріату. Секретаріат Верховної Ради негайно направляє текст депутатського запиту відповідним органам або посадовим особам. Текст запиту публікується в стенографічному бюлетені засідань Верховної Ради України.

Орган або посадова особа, до яких спрямований запит, повинні дати офіційну відповідь не пізніше як у 15-денний термін з дня його одержання. Якщо запит з об'єктивних причин не може бути розглянутий у цей термін, то посадова особа письмово повинна повідомити про це Голову Верховної Ради і народного депутата, групу народних депутатів чи комітет, що внесли запит, і запропонувати інший термін, що не повинен перевищувати один місяць після одержання запиту.

Народний депутат має право брати безпосередньо участь у розгляді внесеного ним запиту керівником відповідного органу публічної влади, підприємства, установи чи організації.

Відповідь на депутатський запит надсилається Голові Верховної Ради України і депутату, що його вніс, та оголошується на засіданні парламенту. Депутат має право дати оцінку відповіді на свій запит. На засіданні Верховної Ради України може бути проведено обговорення відповіді на запит, якщо на цьому наполягає не менше ніж 1/5 частина народних депутатів. При обговоренні відповіді на депутатський запит на засіданні парламенту повинні бути присутні керівники, до яких звернуто запит. За підсумками розгляду запиту Верховна Рада приймає постанову, що разом з текстом запиту публікується в газеті «Голос України» і «Відомостях Верховної Ради України».

§5. Основні гарантії депутатської діяльності

Систему гарантій депутатської діяльності складають заходи щодо забезпечення успішного здійснення депутатами своїх повноважень.

1. Юридичні гарантії:

– *Непорушність повноважень народного депутата України.* Ніхто не має права обмежувати повноваження народного депутата України, за винятками, передбаченими Конституцією, Законом «Про статус народного депутата України» та іншими законами України. При запровадженні надзвичайного чи військового стану повноваження народного депутата України та його конституційні права і свободи не можуть бути обмежені.

– *Недоторканність народного депутата (депутатський імунітет).* Депутат не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності, затриманий або заарештований без згоди Верховної Ради України; заборонені догляд, обшук, затримання, порушення таємниці кореспонденції, прослуховування телефонних переговорів або застосування інших заходів, що обмежують свободу народних депутатів. Депутатський імунітет передбачений конституційним законодавством багатьох країн світу

[\[4\]](#)

, однак на всеукраїнському референдумі, проведеному 16 квітня 2000 року, переважна більшість громадян України висловились за скасування цієї гарантії депутатської діяльності.

– Кримінальна справа відносно народного депутата може бути порушена тільки Генеральним прокурором України. Для одержання згоди Верховної Ради на притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності або арешт Генеральний прокурор вносить у парламент подання щодо пред'явлення обвинувачення або надання санкції на арешт. Верховна Рада України розглядає подання не пізніше як у місячний термін, приймає рішення 2/3 голосів депутатів і в 3-денний термін повідомляє Генерального прокурора.

– Народний депутат на строк виконання своїх повноважень звільняється від призову на військову або альтернативну службу, а також від призову на навчальні та спеціальні збори.

2. Організаційні гарантії:

- Для роботи з виборцями народному депутату Верховною Радою України встановлюються щомісячно відповідні дні у визначеному порядку.

- Народний депутат на строк виконання депутатських повноважень забезпечується окремим технічно обладнаним службовим кабінетом у приміщеннях Верховної Ради України з розташуванням у ньому постійного робочого місця його помічника-консультанта.

- Службовий кабінет народного депутата має бути обладнаний персональним комп'ютером з підключенням його до інформаційних мереж та наданням адреси електронної пошти.

- Управління державної охорони України разом з органами СБУ та МВС забезпечує безпеку народному депутату при виконанні ним депутатських повноважень, а також за місцем його проживання та членів його сім'ї.

- У межах виконання депутатських повноважень народний депутат має право безперешкодно і безкоштовно скористатись урядовим та іншими видами зв'язку, які є у наявності в органів державної влади та органів місцевого самоврядування чи підприємства, установи та організації.

- За вимогою народного депутата державні органи і посадові особи зобов'язані забезпечити його консультаціями фахівців з питань, пов'язаних з його депутатською діяльністю.

- Апарат Верховної Ради, виконкоми місцевих рад, посадові особи державних підприємств, організацій, наукових, юридичних установ, правоохоронних органів зобов'язані забезпечити народному депутату безкоштовну допомогу з правових питань, що виникають у його депутатській діяльності.

- Народний депутат може мати до 15 помічників-консультантів.

3. Інформаційні гарантії:

- Апарат Верховної Ради України зобов'язаний забезпечити народного депутата актами Верховної Ради України, а на вимогу народного депутата також актами Президента України, нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України та інших центральних органів виконавчої влади, рішеннями Конституційного Суду України, Верховного Суду України, офіційними матеріалами Рахункової палати і Центральної виборчої комісії.

- Органи влади Автономної Республіки Крим, органи державної влади та органи місцевого самоврядування при зверненні народного депутата зобов'язані надати йому офіційні матеріали щодо своєї діяльності.

- На вимогу народного депутата посадові особи органів публічної влади, державних підприємств, установ та організацій зобов'язані забезпечити його консультаціями відповідних фахівців з питань депутатської діяльності і надати невідкладно, а за відсутності такої можливості – не пізніше як у 5-денний строк, необхідні інформацію і документацію.

- Народний депутат має право знайомитися з будь-якою конфіденційною та таємною інформацією з питань депутатської діяльності.

- Народний депутат має право безкоштовно виступати з питань його депутатської діяльності не рідше одного разу в місяць у друкованих засобах масової інформації, на радіо (до 10 хвилин в місяць) та телебаченні (до 20 хвилин в місяць), засновником яких виступають органи державної влади, організації або установи, що фінансуються повністю або частково за рахунок коштів державного бюджету. Редакції газет, засновниками яких виступають органи державної влади, зобов'язані публікувати подані народним депутатом матеріали не рідше одного разу на місяць обсягом до 1/16 загальної газетної площі.

- Друковані та аудіовізуальні засоби масової інформації, засновником яких виступають

органи публічної влади, організації або установи, що фінансуються повністю або частково за рахунок коштів державного чи місцевого бюджету, зобов'язані безкоштовно давати оголошення про зустріч виборців з народним депутатом і забезпечують висвітлення таких зустрічей, а також надають народному депутату не менше 15 хвилин ефірного часу на місяць для звіту перед виборцями.

4. Соціально-економічні гарантії:

- Народному депутату встановлюється Верховною Радою України щомісячний посадовий оклад.

- Народний депутат в питаннях матеріального і соціально-побутового забезпечення прирівнюється до членів Кабінету міністрів України.

- Життя і здоров'я народного депутата підлягають обов'язковому державному страхуванню за рахунок бюджетних призначень на забезпечення діяльності Верховної Ради України на суму 10-річного грошового утримання народного депутата.

- На період виконання депутатських повноважень народному депутату надається службове житлове приміщення для спільного проживання з членами сім'ї згідно з Положенням про порядок надання народним депутатам України службових жилих приміщень і користування ними, затвердженим Постановою Верховної Ради України від 11 липня 1995 р. При цьому право на житлову площу за місцем їхнього постійного проживання за ними зберігається. Службові жилі приміщення, як правило, надаються народним депутатам України, які постійно проживають за межами м. Києва. Однак вони можуть надаватися і тим народним депутатам України, які проживають у м. Києві, але потребують поліпшення житлових умов і перебувають на обліку потребуючих поліпшення житлових умов. Будинки, в яких розміщені службові жилі приміщення, призначені для заселення народними депутатами України і членами їх сімей, знаходяться на балансі Управління справами Верховної Ради України. Службове жиле приміщення має бути розташоване поблизу будинків Верховної Ради України і благоустроєне стосовно до умов м. Києва, відповідати встановленим санітарним і технічним вимогам, обладнане меблями, побутовою технікою тощо. Наймач службового жилого приміщення і члени його сім'ї користуються цим приміщенням безкоштовно. Народним депутатам України і членам їх сімей службові жилі приміщення надаються у межах норм жилої площі, встановлених законодавством України, з наданням додаткової службової жилої площі у вигляді окремої

кімнати для організації робочого кабінету. Народний депутат України поблизу службового жилого приміщення, яким він користується, у разі потреби забезпечується місцем для стоянки автомобіля.

– За бажанням народного депутата замість службового житла йому може бути надана одноразова грошова компенсація для створення належних житлових умов.

– Народний депутат безкоштовно забезпечується медичним обслуговуванням та путівками для санаторно-курортного лікування.

– На всій території України народні депутати користуються правом безкоштовного проїзду залізничним, автомобільним, водним і повітряним транспортом.

– Місцеві держадміністрації, виконкоми місцевих рад повинні надавати народному депутату у виборчому окрузі окремі службові приміщення, обладнані необхідною технікою, а також автотранспорт для потреб, пов'язаних із його депутатською діяльністю.

– В усіх населених пунктах депутат має право позачергового одержання місця в готелі.

5. Трудові гарантії:

– Після закінчення терміну повноважень народного депутата він повертається на попереднє місце роботи, а якщо це неможливо (наприклад, у випадку ліквідації підприємства), він зараховується до резерву кадрів державної служби, у системі якої він працював.

– Верховна Рада України забезпечує колишньому народному депутату безпосередньо після закінчення строку його повноважень, на період його працевлаштування, виплату матеріальної допомоги у розмірі заробітної плати з урахуванням всіх доплат та надбавок,

яку отримують працюючі народні депутати, але не більше одного року, а в разі навчання чи перекваліфікації – не більше 2 років після закінчення строку повноважень народного депутата.

– У випадку неможливості працевлаштування після зазначеного строку за народним депутатом зберігається виплата матеріальної допомоги у розмірі 50% зарплати з урахуванням всіх доплат і надбавок, яку отримують працюючі народні депутати, до досягнення ним пенсійного віку за наявності трудового стажу більше 25 років для чоловіків і 20 років – для жінок.

– Народний депутат, який є військовослужбовцем, атестованим працівником органів МВС України, СБУ, органів і установ виконання покарань, інших правоохоронних органів, на строк виконання депутатських повноважень прикомандирується до Верховної Ради України із залишенням на строк виконання депутатських повноважень на службі в зазначених органах і установах.

– Час роботи народного депутата у Верховній Раді України зараховується до стажу державної служби, а також до його загального і безперервного трудового стажу, стажу роботи за спеціальністю.

– Час роботи у Верховній Раді України поширюється на строки присвоєння військових та спеціальних звань.

– При досягненні народним депутатом під час строку його депутатських повноважень віку або вислуги років, встановлених законом про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, він має право на пенсію, що обчислюється виходячи із заробітку працюючого народного депутата.

– При досягненні встановленого законом пенсійного віку за наявності трудового стажу для чоловіків – не менше 25 років, для жінок – не менше 20 років, а також у разі визнання інвалідом I або II групи народному депутату призначається пенсія в розмірі 80% місячної заробітної плати нині працюючого народного депутата з урахуванням усіх доплат та надбавок до посадового окладу.

- Народним депутатам надається щорічна оплачувана відпустка у міжсесійний період тривалістю 45 днів з виплатою матеріальної допомоги на оздоровлення в розмірі двох місячних зарплат.

- Дружина (чоловік) народного депутата діючого скликання, у разі її (його) переїзду на проживання до м.Києва, за її (його) бажанням звільняється із свого місця роботи і повертається на нього у порядку переведення, а державна служба зайнятості першочергово пропонує їм рівноцінну роботу (службу).

[1] Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации: Учебник. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – С.543.

[2] Кузнецова В.Ф. Народний депутат України // Конституційне право України: Підручник / За ред. В.Ф.Погорілка. – К.: Наукова думка, 1999. – С.466–467.

[3] Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про статус народного депутата України” від 22.03.2001 р. №2328-III // Урядовий кур’єр. – 2001. - №174. – 26 вересня.

[4] Докладніше див.: Депутат парламента в зарубєжних государствах / Отв ред. Д.А.Ковачев. – М.: Юрид. лит., 1995. – 112 с.; Чиркин В.Е. Конституционное право зарубєжных стран. – М.: Юристъ, 1997. – С.243–244; Конституционное (государственное) право зарубєжных стран: В 4-х т. Тома 1-2. Часть общая: Учебник / Отв. ред. Б.А.Страшун. – 3-е изд. – М.: БЕК, 1999. – С.510–512.